

**Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова**

ХАНЕЦЬКА ТЕТЯНА ІВАНІВНА

УДК 159.9 : 316.454.52 (043)

**ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЄВОГО СПІЛКУВАННЯ
У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2009

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі практичної психології та психотерапії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор,
член-кореспондент АПН України
Чепелєва Наталія Василівна,
Інститут психології імені Г. С. Костюка АПН України,
заступник директора з наукової роботи

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Шевченко Наталія Федорівна,
Запорізький національний університет,
завідувач кафедри педагогіки та психології;

кандидат психологічних наук, доцент
Юрченко Віктор Іванович,
Київський міський педагогічний університет
імені Б. Д. Грінченка,
Інститут психології і соціальної педагогіки,
завідувач кафедри практичної психології

Захист відбудеться 18 лютого 2009 р. о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “__15__” _____ січня __ 2009 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Проблема культури мовленнєвого спілкування як психологічного феномена у загальній сукупності явищ індивідуального розвитку особистості є актуальною і своєчасною. Зміна пріоритетів у системі професійної діяльності психологів, зокрема, у взаємодії психолога з клієнтом, потребує особливого підходу до розробки і застосування інноваційної психологічної роботи з ними у межах процесу підготовки. Актуальність дослідження проблеми формування культури мовленнєвого спілкування у майбутніх психологів у період адаптації до навчання та становлення основ професіоналізму суттєво зростає у зв'язку з перебудовою системи освіти у сучасній Україні. Соціальний запит ставить високі вимоги до професійної підготовки психолога та визначає психологічну культуру майбутнього фахівця як одну з актуальних проблем сучасної психологічної освіти. В останні роки особлива увага приділяється культурі мовленнєвого спілкування як базовому структурному компоненту психологічної культури майбутнього психолога у професійній діяльності.

Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена соціальною значущістю культури мовленнєвого спілкування, її розвитку та логікою сучасних досліджень у галузі психології спілкування, представниками якої розроблено методологічні підходи до проблеми, визначено функціональну та рівневу організацію спілкування (К. О. Абульханова-Славська, Г. М. Андрєєва, О. О. Бодальов, Л. П. Буєва, П. Я. Гальперін, В. В. Давидов, М. С. Каган, В. О. Кан-Калік, М. І. Лісіна, О. М. Леонт'єв, О. О. Леонт'єв, Б. Ф. Ломов, С. Д. Максименко, Б. Д. Паригін та ін.); досліджено мовлення як одну з форм існування свідомості людини, як засіб спілкування, а також вивчено особливості мовленнєвого спілкування та висловлювання як його мінімальну цілісну одиницю (Л. С. Виготський, І. О. Зимня, О. М. Леонт'єв, О. О. Леонт'єв, А. Р. Лурія, С. Л. Рубінштейн та ін.).

Особливості культури спілкування, мовлення та мовленнєвого спілкування активно досліджувалися у лінгвістичній науковій літературі (Н. Д. Бабич, Н. Н. Вербова, Б. М. Головін, О. М. Головіна, С. Ф. Іванова, М. Н. Курбатов, М. Н. Ночевник, В. З. Урнова, М. А. Чернишева та ін.). У психологічній науковій літературі культура спілкування та культура мовленнєвого спілкування особистості спочатку більшою мірою розглядалися у науково-педагогічному значенні як вихованість особистості та вміння вести розмову (Б. В. Бушелєва, В. С. Гозман, О. Б. Добрович, В. А. Кан-Калік та ін.), що сформувало підґрунтя для більш глибокого вивчення даного феномена. Зокрема, розгляд культури спілкування як складової психологічної культури особистості, культури мовленнєвого спілкування як якісної характеристики здатності людини до здійснення діяльності спілкування за допомогою мовленнєвих засобів, адекватних меті спілкування (О. М. Корніяка, А. Ф. Курінна, Л. О. Петровська, В. В. Рибалка, Н. В. Чепелєва, Т. К. Чмут та ін.). Однак і досі у психологічній науці відсутнє загальноприйняте науково

підтверджене визначення поняття “культура мовленнєвого спілкування”, зокрема, у межах системного підходу до визначення її структурних компонентів, виділення і диференціації детермінант розвитку культури мовленнєвого спілкування, а також не визначено особливості та умови формування культури мовленнєвого спілкування у майбутніх психологів.

В останні роки з'явилися дослідження, у яких проблема культури спілкування визначається у контексті формування особистості психолога і його підготовки в умовах вищих навчальних закладів. У працях вітчизняних та зарубіжних авторів по-різному розуміють роль і місце спілкування, культури спілкування та мовленнєвого спілкування у професійній діяльності фахівця у сфері психології (Г. С. Абрамова, О. Ф. Бондаренко, Ж. П. Вірна, С. В. Васьковська, П. П. Горностай, Л. В. Долинська, І. В. Дубровіна, Ю. М. Ємельянов, О. Ф. Копйов, М. В. Молоканов, Р. Мей, В. Г. Панок, Н. І. Пов'якель, А. М. Прихожан, К. Роджерс, В. А. Семиченко, Л. Г. Терлецька, Н. В. Чепелева, Н. Ф. Шевченко, В. І. Юрченко, Т. С. Яценко та ін.). Водночас, вирішення проблеми культури мовленнєвого спілкування психолога перебуває поки що у стадії осмислення. Слід зазначити також обмежену кількість досліджень, спрямованих безпосередньо на вивчення етапу формування культури мовленнєвого спілкування у майбутніх психологів у процесі фахової підготовки у вищих навчальних закладах.

Отже, незважаючи на актуальність досліджуваних аспектів проблеми, слід констатувати, що культура мовленнєвого спілкування психолога та особливості її формування у процесі фахової підготовки, на жаль, практично не виступали ні в якості предмета спеціального психологічного дослідження, ні в якості необхідної складової ефективної професійної діяльності майбутнього фахівця, що робить вивчення даної проблеми актуальним. Зокрема, існує наукова потреба у цілеспрямованому вивченні основних структурних компонентів культури мовленнєвого спілкування, розкритті її психологічної природи і умов розвитку у майбутніх психологів. Таким чином, соціальна і психологічна значущість означеної проблеми, а також її недостатня розробленість зумовили вибір теми нашого дисертаційного дослідження: “Формування культури мовленнєвого спілкування у професійній діяльності майбутніх психологів”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дослідження входить до тематичного плану науково-дослідних робіт кафедри практичної психології та психотерапії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова “Удосконалення підготовки психологів на різних рівнях: бакалавр, спеціаліст, магістр”. Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 6 від 26.12.2002 року) та узгоджена Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 9 від 23.11.2004 року).

Мета дослідження: визначити структуру, психологічні особливості та особистісні

детермінанти культури мовленнєвого спілкування психолога, обґрунтувати та розробити на цій основі програму її формування у процесі фахової підготовки майбутніх психологів.

Обрана мета зумовила такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до розробки проблеми культури спілкування та культури мовленнєвого спілкування у сучасній психологічній науці.
2. Визначити структурні компоненти культури мовленнєвого спілкування психолога та особистісні детермінанти її розвитку на основі теоретичного аналізу проблеми.
3. Дослідити особливості та рівні розвитку структурних компонентів культури мовленнєвого спілкування майбутніх психологів.
4. Встановити особистісні детермінанти культури мовленнєвого спілкування майбутніх психологів.
5. Обґрунтувати, розробити та апробувати програму формування культури мовленнєвого спілкування у майбутніх психологів.

В основу дослідження було покладено **припущення** про те, що культура мовленнєвого спілкування психолога є комплексним системним утворенням особистості фахівця, яке включає такі структурні компоненти: професійні комунікативні знання, вміння формулювати професійні висловлювання, комунікативно-мовленнєві навички, сформованість яких свідчить про сформованість культури мовленнєвого спілкування психолога в цілому. Основною психолого-педагогічною умовою формування культури мовленнєвого спілкування психолога є розвиток професійно важливих особистісних детермінант, зокрема, самоактуалізації як спрямованості особистості на професійне самовдосконалення; емпатійності як спрямованості на допомогу клієнту; діалогічної спрямованості професійного спілкування тощо.

Об'єкт дослідження – культура мовленнєвого спілкування у професійній діяльності психолога.

Предмет дослідження – формування культури мовленнєвого спілкування майбутніх психологів у процесі професійної підготовки.

Методи дослідження. У процесі дослідження для розв'язання поставлених завдань і перевірки висунутого припущення нами були застосовані *теоретичні методи*: теоретико-методологічний аналіз проблеми, систематизація наукових літературних джерел, порівняння та узагальнення даних; *емпіричні методи*: анкетування, тестування, в тому числі опитування, спостереження, аналіз продуктів діяльності, інтерв'ю, метод експертних оцінок, індивідуальні та групові бесіди; констатувальний та формувальний експерименти.

Для досягнення цілей дослідження застосовано комплекс психодіагностичних методик: для діагностики рівня самоактуалізації – методика “Самоактуалізаційний тест” (САТ) Л. Я. Гозмана, М. В. Кроза та М. В. Загики (САТ – адаптований російськомовний варіант

опитувальника особистісних орієнтацій Е. Шострома (Personal Orientation Inventari – POI); для діагностики вміння встановити міжособистісний контакт з клієнтом – “Інтерперсональна діагностика” Т. Лірі у модифікації Л. М. Собчик; для визначення рівня емпатійності – методика “Діагностика рівня емпатійних здібностей” В. В. Бойка; для діагностики рівня володіння професійними комунікативними знаннями – визначення рівня академічної успішності студентів; для визначення вміння формулювати професійні висловлювання та комунікативно-мовленнєвих навичок – комплекс психоконсультативних ситуаційних задач; “Методика вимірювання і розвитку мовленнєвих функцій” А. А. Павлової та Л. О. Шустової. Отримані експериментальні результати опрацьовувалися за вимогами статистичного аналізу з якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням. У роботі використовувалися методи комп’ютерної обробки експериментальних результатів (програма SPSS 12.0), статистичного аналізу отриманих даних та якісної інтерпретації результатів дослідження.

Експериментальна база дослідження. Дослідницько-експериментальна робота виконувалася на базі Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Дослідження проводилось упродовж 2001–2007 років на експериментальній вибірці досліджуваних кількістю 190 студентів – майбутніх психологів та 57 психологів зі стажем роботи не менше 3-х років.

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів полягають у тому, що:

- *вперше* здійснено системне теоретико-експериментальне вивчення культури мовленнєвого спілкування майбутнього психолога; визначено структуру культури мовленнєвого спілкування; виявлено особливості динаміки рівнів сформованості структурних компонентів культури мовленнєвого спілкування у майбутніх психологів; визначено критерії сформованості вміння психолога формулювати професійні висловлювання; визначено особистісні детермінанти розвитку культури мовленнєвого спілкування та їх динаміку в процесі фахової підготовки психологів; встановлено залежність сформованості структурних компонентів культури мовленнєвого спілкування від розвитку її особистісних детермінант; обґрунтовано та розроблено комплексну програму формування культури мовленнєвого спілкування у майбутніх психологів; виявлено психолого-педагогічні умови, що сприяють управлінню процесом цілеспрямованого розвитку культури мовленнєвого спілкування;

- *поглиблено та уточнено* поняття “культура мовленнєвого спілкування” та його психологічний зміст; визначено психологічні умови та шляхи ефективного розвитку культури мовленнєвого спілкування у майбутніх психологів у процесі фахової підготовки;

- *набуло подальшого розвитку* знання з проблематики культури мовленнєвого спілкування; уявлення про особистісні детермінанти розвитку культури мовленнєвого спілкування;

обґрунтування особливостей динаміки розвитку структурних компонентів культури мовленнєвого спілкування у майбутніх фахівців та їх формування у системі професійної підготовки у вищих навчальних закладах.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що структурований і апробований у дисертаційному дослідженні психодіагностичний комплекс та авторська комплексна програма формування культури мовленнєвого спілкування можуть застосовуватися викладачами ВНЗ у підготовці психологів та практичних психологів з використанням лонгітуду. Авторський спецкурс “Культура спілкування психолога” успішно апробований у навчальному процесі й може бути рекомендований для підготовки майбутніх психологів та практичних психологів у навчальних закладах різного рівня акредитації, підвищення кваліфікації. Отримані результати дають можливість викладачам вищих навчальних закладів оптимізувати і вдосконалювати процес формування культури мовленнєвого спілкування майбутніх фахівців, підвищувати ефективність професійної підготовки студентів (особливо майбутніх психологів), зокрема, у напрямку розвитку у них професійно важливих особистісних детермінант.

Результати дисертації *впроваджено* автором у навчально-виховний процес підготовки майбутніх фахівців освітнянської галузі у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова (Довідка № 0710/1071 від 27.05.08 р.); у Ніжинському державному університеті (Довідка № 04/947 від 18.06.08 р.); у ліцеї ЕКО № 198 м. Києва (Довідка № 111 від 28.05.08 р.).

Особистий внесок автора. Розроблені наукові положення, одержані теоретичні та емпіричні результати є самостійним внеском автора у розвиток досліджень культури мовленнєвого спілкування у професійній діяльності майбутніх психологів, у розробку психолого-педагогічних засобів психодіагностики рівня сформованості її структурних компонентів та особистісних детермінант розвитку. У навчально-практичному комплексі “Основи психоконсультації та психокорекції” – авторськими є результати експериментального дослідження структурних компонентів культури мовленнєвого спілкування психолога, узагальнення особистісних детермінант її розвитку; у навчально-методичному посібнику “Фахова психологічна практика” – рекомендації студентам щодо підвищення рівня культури мовленнєвого спілкування під час проходження ними різних видів психологічних практик; у навчально-методичному посібнику “Кваліфікаційні роботи з практичної психології: курсові роботи” – структурування тематики та рекомендації до написання курсових робіт з проблеми культури мовленнєвого спілкування у професійній діяльності психолога. У навчально-методичному посібнику “Практична психологія: комплекс типових навчальних програм” авторськими є програми з дисциплін “Психологія спілкування” та “Психологія професійної кар’єри”, у яких здійснено структурування змісту освіти з проблеми підготовки психологів у вищій школі,

проблем розвитку культури мовленнєвого спілкування студентів.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення і висновки дисертаційного дослідження доповідалися, обговорювалися й отримали схвалення на засіданнях кафедр психології та педагогіки, практичної психології та психотерапії НПУ імені М. П. Драгоманова; результати дослідження апробовано на звітних наукових конференціях викладачів та аспірантів НПУ імені М. П. Драгоманова (Київ, 2002, 2005, 2007, 2008); всеукраїнській науково-практичній конференції “Проблеми вищої педагогічної освіти у світлі рішень II Всеукраїнського з’їзду працівників освіти” (Київ, 2001); всеукраїнській науково-практичній конференції “Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість” (Київ, 2003); Міжнародній науково-практичній конференції “Методологія та технології практичної психології у системі вищої освіти” (Київ, 2007); Міжнародній науково-практичній конференції “Психолого-педагогічний супровід навчально-професійної діяльності психологів” (Ізмаїл, 2008); Міжнародній науково-практичній конференції “Проблеми духовності в психології розвитку особистості” (Ніжин, 2008).

Публікації. Зміст та результати теоретичного та експериментального дослідження відображено у 19 публікаціях автора. Серед них у науково-фахових виданнях, затверджених переліком ВАК України, 6 статей, з них 5 – одноосібних; 4 статті – у інших виданнях та матеріалах конференцій; 9 навчально-методичних розробок (з них 5 у співавторстві).

Структура дисертації. Структура роботи зумовлена логікою дослідження й складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаної літератури (305 найменувань, із них 20 іноземними мовами), додатків на 44 сторінках. Основний зміст дисертації викладено на 182 сторінках комп’ютерного набору. Робота містить 14 таблиць, 3 рисунки на 10 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 283 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми, визначено об’єкт, предмет, мету та завдання дослідження, сформульовано припущення, висвітлено наукову новизну, практичне значення дослідження, наведено дані про апробацію, впровадження одержаних результатів та публікації.

У **першому розділі** – “*Теоретичні засади вивчення культури мовленнєвого спілкування майбутніх психологів*” подано результати аналізу теоретико-методологічних досліджень проблеми культури мовленнєвого спілкування, висвітлено сучасні підходи до її вивчення, визначено структурні компоненти культури мовленнєвого спілкування, систематизовано особистісні детермінанти розвитку культури мовленнєвого спілкування психолога, визначено роль та місце культури мовленнєвого спілкування у професійній діяльності психолога, доведена

важливість її формування у майбутніх психологів на етапі становлення професіоналізму. Систематизовано, виходячи з цілей дослідження, теоретичні підходи до дослідження психології спілкування, мовлення (К. О. Абульханова-Славська, Г. М. Андреева, О. О. Бодальов, Л. С. Виготський, В. В. Давидов, І. О. Зимняя, М. І. Лісіна, О. М. Леонтьєв, О. О. Леонтьєв, Б. Ф. Ломов, А. Р. Лурія, С. Д. Максименко, С. Л. Рубінштейн та ін.), культури спілкування та культури мовленнєвого спілкування вітчизняних та зарубіжних дослідників (Н. Д. Бабич, Б. В. Бушелева, О. В. Варфоломеева, Б. М. Головін, І. А. Джидарьян, О. Б. Добрович, Ю. М. Ємельянов, Н. Ф. Каліна, В. А. Кан-Калік, О. М. Корніяка, А. Ф. Курінна, Р. Мей, М. Н. Ночевник, В. В. Рибалка, К. Роджерс, Н. В. Чепелева, М. А. Чернишева, Т. К. Чмут та ін.). Аналіз наукових першоджерел з даної проблематики вказує, що дослідження культури мовленнєвого спілкування у лінгвістичній, педагогічній та у психологічній науковій літературі відзначається різноманітністю підходів до розгляду даної проблеми. Водночас, у контексті вивчення теоретичних засад проблеми означені дослідження не мають системності та визначеності. У першу чергу, це стосується визначення самого змісту поняття “культура мовленнєвого спілкування”, характеристики її сутності, структури, ролі, специфіки та детермінант розвитку, на які звертають увагу як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники.

Існує тенденція до обґрунтування феномена “культура мовленнєвого спілкування” з основних позицій його визначення, зокрема, як структурного компонента психологічної культури особистості; як якісної характеристики здатності людини до здійснення діяльності спілкування, що полягає у реалізації культури спілкування як єдності комунікативних знань, умінь і навичок особистості за допомогою мовленнєвих засобів, адекватних меті спілкування; як складової поведінкового компонента культури спілкування, що має місце на фазі реалізації мовленнєвих дій у зовнішньому плані за допомогою мовленнєвих засобів. Водночас, існують суперечності у визначенні структури культури мовленнєвого спілкування. В контексті дискусії щодо формування культури мовленнєвого спілкування виникає також необхідність в уточненні професійно важливих особистісних детермінант її розвитку у процесі фахової підготовки професіонала у вищих навчальних закладах.

Специфіка професійного спілкування між психологом і клієнтом підвищує вимоги до індивідуально-психологічних особливостей та професійних якостей фахівця, що потребує визначення шляхів розвитку структурних компонентів культури мовленнєвого спілкування та її особистісних детермінант у студентів – майбутніх психологів у процесі фахової підготовки. Вивченню особливостей підготовки та становлення професіоналізму майбутніх психологів у науковій літературі присвячено велику кількість робіт, у яких аналізується широкий спектр питань: роль теоретичної підготовки професіонала (М. О. Амінов, Д. Б. Богоявленська, М. В. Молоканов, В. Г. Панок, Н. І. Пов’якель, Г. Д. Суходубова, Н. В. Чепелева, В. І. Юрченко та

ін.); роль самоактуалізації особистості у становленні професійної компетентності фахівця (Н. Р. Бітянова, О. Ф. Бондаренко, Ж. П. Вірна, Ю. Г. Долінська, А. Маслоу, К. Роджерс, Н. В. Чепелева та ін.); діалогічно орієнтований підхід до формування творчої особистості професіонала-психолога (В. Берлі, С. Л. Братченко, С. В. Васьковська, П. П. Горностаї, Г. А. Ковальов, О. Ф. Копйов, Н. І. Пов'якель, Т. А. Флоренська, Н. В. Чепелева та ін.); значення емпатії у професійній діяльності психолога та емпатійності у становленні особистості майбутнього психолога у системі підготовки у вищій школі (В. В. Бойко, Н. В. Бачманова, Р. Мей, Н. І. Пов'якель, К. Роджерс, Н. А. Стафуріна, Ч. Труакс та ін.); роль і місце мовленнєвої підготовки психолога, особливості професійних висловлювань фахівця (Г. С. Абрамова, О. Ф. Бондаренко, О. В. Варфоломеєва, Н. Ф. Каліна, О. Ф. Копйов, В. Ф. Петренко, В. А. Семиченко, Н. Ф. Шевченко та ін.). Більшість дослідників, які займалися проблематикою підготовки майбутніх психологів, констатують важливість культури мовленнєвого спілкування у професійній діяльності фахівця і, зокрема, його вміння формулювати професійні висловлювання у міжособистісній взаємодії з клієнтом, адекватні цілям і завданням професійної діяльності.

Культура мовленнєвого спілкування психолога інтерпретується нами як комплексне системне утворення особистості фахівця, що виступає складовою поведінкового компонента культури його спілкування і має місце на фазі реалізації ним мовленнєвих дій у зовнішньому плані за допомогою мовленнєвих засобів, адекватних цілям професійного спілкування. В структуру культури мовленнєвого спілкування психолога входять такі компоненти: професійні комунікативні знання про засоби мовленнєвого спілкування; вміння формулювати професійні висловлювання (за критеріями правильності, доцільності, зрозумілості) за допомогою мовленнєвих засобів, що відповідають цілям професійної діяльності; комунікативно-мовленнєві навички спілкування, володіння якими забезпечує вміння формулювати професійні висловлювання.

Серед різноманітних детермінант культури мовленнєвого спілкування психолога особистісні визначаються одними із провідних. Розвиток культури мовленнєвого спілкування психолога можливий лише за умови активізації особистісної детермінації у даному процесі. Культура мовленнєвого спілкування психолога, з одного боку, формується і розвивається у процесі отримання ним необхідного рівня професійних комунікативних знань, оволодіння вмінням формулювати професійні висловлювання та комунікативно-мовленнєвими навичками спілкування – структурні компоненти культури мовленнєвого спілкування, а, з іншого, реалізується у спрямованості до постійного професійного самовдосконалення психолога (самоактуалізація), у спрямованості на допомогу клієнту (емпатійність), у діалогічній спрямованості професійного спілкування, яка реалізується у вмінні встановлювати міжособистісний контакт з клієнтом на основі довірчих стосунків – особистісні детермінанти.

Таким чином, формування культури мовленнєвого спілкування у процесі підготовки у вищій школі можливе шляхом конструктивного спрямування фахової підготовки на активізацію особистісного та професійного самовдосконалення у контексті майбутньої професійної діяльності. Саме тому найбільш важливою постає проблема не тільки забезпечення майбутніх психологів знаннями закономірностей і механізмів культури мовленнєвого спілкування, відповідними уміннями та навичками, але й розвитку у них спрямованості на підвищення культури мовленнєвого спілкування у майбутній професійній діяльності.

У **другому розділі** – *“Експериментальне дослідження розвитку культури мовленнєвого спілкування майбутніх психологів у процесі професійної підготовки у ВНЗ”* – обґрунтовано методика та здійснено психологічний аналіз результатів констатувальної частини дослідження. Охарактеризовано психодіагностичний інструментарій, описано якісно-кількісний аналіз отриманих результатів вивчення структурних компонентів культури мовленнєвого спілкування, визначено особистісні детермінанти її розвитку, їх взаємозв’язок та специфіку. Дослідно-експериментальна робота виконувалась на базі НПУ імені М. П. Драгоманова. Дослідження проводилося впродовж 2001–2007 років. Різними видами дослідно-експериментальної роботи було охоплено 190 студентів – майбутніх психологів другого курсу, з переходом їх на четвертий та на п’ятий курси денної форми навчання Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова та 57 психологів, що мали стаж роботи не менше 3-х років.

На основі теоретичного аналізу досліджуваної проблеми та за результатами опитування практичних психологів визначено структурні компоненти культури мовленнєвого спілкування психолога, особистісні детермінанти її розвитку, їх зміст та особливості. Встановлено наступний розподіл структурних компонентів культури мовленнєвого спілкування фахівців: вміння формулювати професійні висловлювання (92,3 %); професійні знання у галузі психології спілкування та мовлення (84,6 %); навички професійного спілкування (80,7 %); загальна психологічна культура особистості психолога (59,2 %); знання норм літературної мови (43,4 %). Виділено і диференційовано особистісні детермінанти, які впливають на розвиток культури мовленнєвого спілкування психолога: емпатійність (75,3 %); самоактуалізація особистості психолога (67,6 %); вміння встановити міжособистісний контакт з клієнтом в умовах діалогічного спілкування (65,2 %); гуманістична спрямованість професійної діяльності (52,8 %); вміння долати комунікативні бар’єри (40,6 %); самоосвіта (до 30 %) тощо. Визначено, що всі встановлені нами структурні компоненти культури мовленнєвого спілкування та особистісні детермінанти її розвитку визначаються психологами як важливі та професійно необхідні для здійснення професійної діяльності.

Встановлено, що розвиток культури мовленнєвого спілкування студентів залежить від зовнішніх впливів. Отримані експериментальні дані дозволяють встановити динаміку розвитку

структурних компонентів культури мовленнєвого спілкування упродовж навчання у ВНЗ, зокрема, у констатації взаємозв'язку між досвідом спілкування та розвитком культури мовленнєвого спілкування в цілому.

У констатувальній частині дослідження (три експериментальні групи: 2 курс - Експ.гр.1; з переходом їх на 4 курс – Експ.гр.2; та на 5 курс - Експ.гр.3) за результатами якісних показників динаміки розвитку структурних компонентів культури мовленнєвого спілкування було виявлено рівні їх сформованості та складові, продіагностовано особистісні детермінанти розвитку культури мовленнєвого спілкування, які досліджувалися за допомогою спеціально підбраного комплексу психодіагностичних методик, функціональне призначення яких відповідає висунутому припущенню дослідження і базується на розкритті необхідних передумов їх виявлення і розвитку.

Встановлено, що рівень володіння студентами професійними комунікативними знаннями з переходом на старші курси поступово зростає. Водночас, отримані результати значущості розбіжностей за t-критерієм Стьюдента виділяють суттєву відмінність у рівнях сформованості професійних комунікативних знань між високими показниками у студентів на II та на V курсах (рівень значущості t-критерію $p < 0,05$), що спостерігається особливо у тих студентів, які мають вище середнього та високий рівні самоактуалізації. Отримані результати фіксують також незначні розбіжності між середніми показниками даного компонента у студентів на II та IV курсах, на IV та

V курсах та на II і V курсах, оскільки t-критерій тут виявився незначущим. Тобто змістовне наповнення підготовки студентів виявляє адекватно сформовані навчальні впливи на формування професійних комунікативних знань.

Визначено рівні сформованості вміння формулювати професійні висловлювання (за критеріями: правильність (відповідність літературним нормам, багатий лексичний запас, граматичні вміння); доцільність (спрямованість на мету професійного спілкування); зрозумілість (адекватність змісту психологічного повідомлення суб'єктивному сприйманню клієнта)) на основі аналізу письмових робіт студентів з вирішення психоконсультативних ситуаційних задач. Виявлені рівні (високий, середній, низький) дозволяють визначити наявні переваги і недоліки професійно-мовленнєвої підготовки, сильні і слабкі сторони власного індивідуального стилю комунікативної взаємодії студентів, визначити та обґрунтувати шляхи їх оптимізації.

Визначення рівнів сформованості вміння формулювати професійні висловлювання проводилось за нормальним розподілом та їх розрахуванням через середнє (квадратичне) відхилення.

Виявлено, що у студентів на всіх курсах переважає середній рівень вміння формулювати професійні висловлювання (Експ.гр.1 – 32,3 %; Експ.гр.2 – 44,6 %; Експ.гр.3 – 49,3 %). У

досліджуваних сформованість вміння фіксувалася лише за деякими критеріями професійних висловлювань, при цьому у них були виявлені високий або середній рівень сформованості професійних комунікативних знань. Також значно вираженим залишається низький рівень сформованості цього вміння (Експ.гр.1 – 47,7%; Експ.гр.2 – 26,2%; Експ.гр.3 – 17,7%). У вирішенні ситуаційних задач дані студенти допускали помилки, використовували очевидні та банальні поради “клієнту”, перенасичували висловлювання професійною термінологією тощо, при цьому вони мали середній та низький рівні професійних комунікативних знань.

Визначено рівні (високий, середній, низький) сформованості комунікативно-мовленнєвих навичок. Отримані результати динаміки розвитку комунікативно-мовленнєвих навичок є підставою для висновку про те, що удосконалення цього структурного компонента відбувається у процесі фахової підготовки: кількість студентів із середнім (Експ.гр.1 – 42,3%; Експ.гр.2 – 31,6%; Експ.гр.3 – 30,8%) та високим рівнями (Експ.гр.1 – 51,5%; Експ.гр.2 – 64,6%; Експ.гр.3 – 65,4%) становить майже 95% від загальної кількості досліджуваних і практично залишається сталою протягом навчання. У даних студентів сформованість комунікативно-мовленнєвих навичок характеризується побудовою словосполучень та речень відповідно до норм літературної мови, узгодженням підмета та присудка, доцільним вибором синтаксичних конструкцій при формулюванні психологічних рекомендацій, які виражали особливості стилю мови, адекватного сприйманню клієнта. У студентів з середнім рівнем іноді зустрічалися помилки в узгодженні підмета та присудка, орфографічні помилки тощо. Також залишається сталою кількість студентів з низьким рівнем сформованості даного компонента на IV і V курсах – по 3,8% (незначуща розбіжність за t-критерієм Стьюдента). Тобто, достатній рівень володіння комунікативно-мовленнєвими навичками властивий всім студентам, оскільки вони формуються, розвиваються і постійно удосконалюються у досвіді спілкування.

Отже, можна дійти висновку про те, що в умовах освітньої підготовки студентів структурні компоненти культури мовленнєвого спілкування у динаміці розвитку мають тенденцію до поступового як кількісного, так і якісного зростання (рис.1).

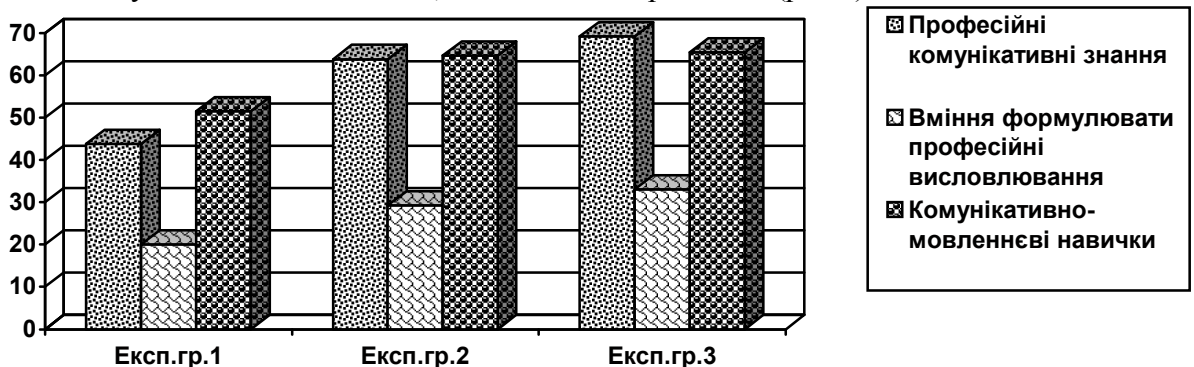

Рис. 1. Характеристика рівнів сформованості структурних компонентів культури мовленнєвого спілкування (на прикладі показників високих рівнів)

Враховуючи специфіку структурного підходу, встановлено (на основі отриманих експериментальних даних), що компоненти культури мовленнєвого спілкування є взаємозалежними. Результати констатувального експерименту дозволяють визначити необхідність розвитку компонента “вміння формулювати професійні висловлювання”, який зумовлює якісні аспекти функціонування компонентів “професійні комунікативні знання” та “комунікативно-мовленнєві навички” і впливає на динаміку формування культури мовленнєвого спілкування загалом. У даному аспекті суттєвого значення набуває роль особистісної детермінації та її якісного наповнення у розвитку компонентів культури мовленнєвого спілкування.

Встановлено, що рівень розвитку особистісних детермінант культури мовленнєвого спілкування у процесі фахової підготовки майбутніх психологів відбувається нерівномірно, з тенденцією до зростання на старших курсах, і дозволяє визначити особливості розвитку структурних компонентів культури мовленнєвого спілкування. Майже на всіх курсах у студентів переважають вище середнього та середній рівні самоактуалізації і за більшістю показників застосованої методики вони знижуються на IV курсі (вище середнього – 24,6 %; середній – 32,3 %), порівняно з II курсом (вище середнього – 38,5 %; середній – 40,0 %) та підвищуються на V курсі (вище середнього – 45,0 %; середній – 25,3 %), порівняно з IV курсом.

Вміння встановити міжособистісний контакт за показником владного та альтруїстичного типів ставлення до інших людей зростають до V курсу нерівномірно зі зниженням на IV курсі, а за показниками дружелюбного типу – зростають поступово. Загалом, майже у всіх групах досліджуваних домінують I, VII та VIII октанти (Експ.гр.1 – 33,9 %; Експ.гр.2 – 41,6 %; Експ.гр.3 – 44,7 %), які виражають, відповідно, владний, дружелюбний та альтруїстичний типи ставлення до інших як головні ознаки у контексті даної детермінанти, і за якими визначається рівень сформованості культури мовленнєвого спілкування психолога. Виключення становить група студентів (Експ.гр.1- 14,6 %; Експ.гр.2 – 10,0 %; Експ.гр.3 – 8,4 %), де високий рівень домінування та низький рівень співпраці більшою мірою виражені у I, II та III октантах. Це виключення зумовлюється схильністю даних студентів до орієнтації на себе, їх впертістю, недружелюбністю, нестриманістю та конфліктністю у спілкуванні.

Виявлено, що на всіх курсах у студентів переважає занижений (Експ.гр.1 – 32,3 %; Експ.гр.2 – 22,3 %; Експ.гр.3 – 19,2 %) та дуже низький (Експ.гр.1 – 23,1 %; Експ.гр.2 – 19,2 %; Експ.гр.3 – 13,8 %) рівні емпатійності, але вони поступово зростають протягом навчання. За показниками раціональної емпатії та проникаючої здатності до емпатії спостерігається більш значне зростання рівня емпатійності, порівняно з іншими показниками застосованої методики.

Встановлено, що розвиток особистісних детермінант культури мовленнєвого спілкування прямо пропорційно позначається на розвитку та формуванні її структурних компонентів, з

якими вони мають сильно виражений, значно виражений та помірний кореляційні зв'язки на кожному курсі професійної підготовки майбутніх психологів у вищому навчальному закладі.

Сильно виражений кореляційний зв'язок має місце на всіх курсах між емпатійністю та вмінням формулювати професійні висловлювання (Експ.гр.1 – $r=0,748$; Експ.гр.2 – $r=0,722$; Експ.гр.3 – $r=0,731$ при $p<0,01$); між вмінням встановити міжособистісний контакт та вмінням формулювати професійні висловлювання (Експ.гр.1 – $r=0,743$; Експ.гр.2 – $r=0,745$; Експ.гр.3 – $r=0,745$ при $p<0,01$). Значно виражений зв'язок присутній між самоактуалізацією та професійними комунікативними знаннями (Експ.гр.1 – $r=0,501$; Експ.гр.2 – $r=0,522$; Експ.гр.3 – $r=0,521$ при $p<0,01$); самоактуалізацією та вмінням формулювати професійні висловлювання (Експ.гр.1 – $r=0,515$; Експ.гр.2 – $r=0,521$; Експ.гр.3 – $r=0,533$ при $p<0,01$). Помірний зв'язок має місце у комбінаціях зв'язків між емпатійністю та професійними комунікативними знаннями (Експ.гр.1 – $r=0,320$; Експ.гр.2 – $r=0,321$; Експ.гр.3 – $r=0,322$ при $p<0,05$); самоактуалізацією та комунікативно-мовленнєвими навичками (Експ.гр.1 – $r=0,321$; Експ.гр.2 – $r=0,324$; Експ.гр.3 – $r=0,344$ при $p<0,05$); вмінням встановити міжособистісний контакт та комунікативно-мовленнєвими навичками (Експ.гр.1 – $r=0,333$; Експ.гр.2 – $r=0,342$; Експ.гр.3 – $r=0,345$ при $p<0,05$); вмінням встановити міжособистісний контакт та професійними комунікативними знаннями (Експ.гр.1 – $r=0,415$; Експ.гр.2 – $r=0,462$; Експ.гр.3 – $r=0,476$ при $p<0,05$). Слабкий зв'язок спостерігається між емпатійністю та комунікативно-мовленнєвими навичками (Експ.гр.1 – $r=0,231$; Експ.гр.2 – $r=0,241$; Експ.гр.3 – $r=0,241$ при $p<0,05$).

Отже, показники рівня розвитку особистісних детермінант позитивно корелюють з показниками сформованості структурних компонентів культури мовленнєвого спілкування на кожному курсі професійної підготовки майбутніх психологів в умовах ВНЗ. Це дає нам підстави говорити про культуру мовленнєвого спілкування як особистісно детерміноване комплексне системне утворення майбутнього психолога на основі верифікованих статистичних даних.

Таким чином, результати констатувальної частини дослідження дозволяють встановити недостатній рівень розвитку структурних компонентів культури мовленнєвого спілкування, особливо несформованість вміння формулювати професійні висловлювання, та недостатню сформованість особистісних детермінант культури мовленнєвого спілкування психолога, зокрема, самоактуалізації та емпатійності, які виступають важливими аспектами професійної діяльності психолога. Це зумовило необхідність пошуку шляхів та засобів розвитку культури мовленнєвого спілкування психолога у процесі професійної підготовки у вищому навчальному закладі.

У **третьому розділі** – *“Формування культури мовленнєвого спілкування майбутніх психологів у системі фахової підготовки”* – обґрунтовано та представлено методика, зміст та основні результати формульованого експерименту. Метою даного етапу дослідження було обґрунтування змісту і результатів впровадження комплексної програми формування культури

мовленнєвого спілкування у майбутніх психологів в умовах вищої школи. При побудові програми ми виходили з того, що у більшості досліджуваних переважає готовність до співробітництва, спрямованість надати допомогу іншій людині, ефективність керування міжособистісною взаємодією на основі доброзичливості та дружелюбного типу ставлення до інших, достатній рівень професійних комунікативних знань та комунікативно-мовленнєвих навичок, що підтверджує можливість підвищення рівня сформованості структурних компонентів культури мовленнєвого спілкування при створенні необхідних умов розвитку її професійно важливих особистісних детермінант.

Зміст авторської комплексної програми формування культури мовленнєвого спілкування був спрямований на майбутніх психологів у системі фахової підготовки, базувався як на оригінальних авторських, так і на модифікованих напрацюваннях вітчизняних та зарубіжних дослідників. Комплексна програма включала спецкурс “Культура спілкування психолога” та проблемно-рольові ігри, які відображали реальні умови психоконсультативної роботи психолога. Метою лекційних та семінарських занять спецкурсу було формування і закріплення відповідних теоретичних знань, зміст яких структуровано на основі аналізу наукових джерел з проблеми культури спілкування та культури мовленнєвого спілкування у професійній діяльності психолога. Метою практичних занять було розвиток особистісних властивостей, значущих для професійної діяльності психолога, оволодіння практичними навичками мовленнєвої взаємодії у процесі психоконсультації, удосконалення професійних умінь, формування вміння формулювати професійні висловлювання.

Проблемно-рольові ігри, які відображали систему взаємодії “психолог-клієнт” виступали основним методичним інструментом, за допомогою якого відбувався розвиток уміння будувати консультативний діалог, уміння формулювати професійні висловлювання, формування якостей та вмінь, значущих для розвитку культури мовленнєвого спілкування. Програвання консультативного сеансу носило навчальний та діагностичний (для виявлення рівня сформованості вміння формулювати професійні висловлювання) характер.

Формувальний експеримент включав такі основні етапи: а) діагностичне обстеження досліджуваних експериментальної та контрольної груп (по 30 студентів-психологів V курсу в кожній) з метою констатації їхнього актуального рівня сформованості структурних компонентів та особистісних детермінант культури мовленнєвого спілкування; б) реалізація комплексної програми формування культури мовленнєвого спілкування в експериментальній групі, яка спрямована на розвиток професійно важливих особистісних детермінант культури мовленнєвого спілкування; в) повторне діагностичне обстеження всіх досліджуваних з метою вивчення динаміки розвитку структурних компонентів та особистісних детермінант культури мовленнєвого спілкування після реалізації комплексної програми; г) порівняння даних щодо динаміки

структурних компонентів культури мовленнєвого спілкування в експериментальній та контрольній групах, вивчення експериментального впливу та зв'язку особистісних детермінант культури мовленнєвого спілкування з її компонентами.

Аналізуючи результати формувальної частини дослідження, ми встановили взаємозв'язок між особистісними детермінантами культури мовленнєвого спілкування та її структурними компонентами у студентів – майбутніх психологів до і після застосування комплексної програми. Отримані результати засвідчили підвищення рівня самоактуалізації до вище середнього (з 23,0 % до 43,3 %), емпатійності до середнього рівня (з 40,0 % до 46,7 %) як найбільш оптимального у професійній діяльності психолога, спрямованості на співробітництво з партнером по спілкуванню, орієнтації на дружелюбні та доброзичливі стосунки при встановленні міжособистісного контакту (з 36,6 % до 53,3 %), ініціативності та незалежності у веденні бесіди, впевненості у собі (з 35,0 % до 48,3 %) у студентів експериментальної групи. Відбулися зміни і у розвитку структурних компонентів культури мовленнєвого спілкування даних студентів. Цей факт дає підставу стверджувати, що застосування комплексної програми формування культури мовленнєвого спілкування сприяє підвищенню рівня сформованості професійно важливих особистісних детермінант у майбутніх психологів, які визначають розвиток її структурних компонентів, і, відповідно, культури мовленнєвого спілкування студентів у цілому в подальшій професійній діяльності (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка змін структурних компонентів культури мовленнєвого спілкування майбутніх психологів до і після формувального експерименту

N=60

Компоненти культури мовленнєвого спілкування	Рівні сформован.	Досліджувані							
		Експеримент. група				Контрольна група			
		до експер.		після експер.		до експер.		після експер.	
		%	абс. к-ть	%	абс. к-ть	%	абс. к-ть	%	абс. к-ть
Професійні комунікативні знання	високий	30,0	9	40,0	12	33,3	10	36,7	11
	середній	40,0	12	36,7	11	43,4	13	40,0	12
	низький	30,0	9	23,3	7	23,3	7	23,3	7
Вміння формулювати	високий	30,0	9	53,3	16	33,3	10	40,0	12
	середній	46,7	14	36,7	11	36,7	11	33,3	10

професійні висловлювання	низький	23,3	7	10,0	3	30,0	9	26,7	8
Комунікативно-мовленнєві навички	високий	50,0	15	60,0	18	53,3	16	56,7	17
	середній	46,7	14	40,0	12	43,4	13	40,0	12
	низький	3,3	1	-	-	3,3	1	3,3	1

Розраховані показники t-критерія Стьюдента статистично значущі при $p < 0,01$.

В результаті статистичного аналізу отриманих даних (F^* кутове обернення Фішера) були виявлені істотні відмінності за особистісними детермінантами, що були розвинені у процесі формувального експерименту як чинників, що зумовлюють розвиток культури мовленнєвого спілкування.

Наведені вище результати формувального експерименту засвідчують, що культура мовленнєвого спілкування – це комплексна і багатовимірна система професійних знань, умінь і навичок особистості професіонала, що визначаються показниками динаміки її структурних компонентів і в умовах спеціально організованого психолого-педагогічного впливу на її особистісні детермінанти розвивається до вищого рівня.

Таким чином, результати формувальної частини дослідження підтвердили його загальну гіпотезу щодо структурних компонентів, особистісних детермінант та психолого-педагогічних умов формування культури мовленнєвого спілкування майбутнього психолога.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і сучасне вирішення проблеми формування культури мовленнєвого спілкування майбутніх психологів, що виявляється у системності вивчення структурних компонентів та особистісних детермінант її розвитку; визначенні критеріїв сформованості структурних компонентів культури мовленнєвого спілкування; визначенні шляхів формування особистісних детермінант, що сприяють розвитку структурних компонентів культури мовленнєвого спілкування; виявленні психолого-педагогічних умов, що забезпечують управління процесом цілеспрямованого підвищення рівня культури мовленнєвого спілкування; розробці та апробації комплексної програми формування культури мовленнєвого спілкування у майбутніх психологів.

1. Культура мовленнєвого спілкування психолога – це комплексне системне утворення особистості фахівця, що виступає складовою поведінкового компонента культури його спілкування і має місце на фазі реалізації ним мовленнєвих дій у зовнішньому плані за допомогою мовленнєвих засобів, адекватних цілям професійного спілкування. Культура мовленнєвого

спілкування забезпечує індивідуальний характер професійної мовленнєвої взаємодії психолога з клієнтом та є основою готовності майбутнього фахівця до професійної діяльності.

2. Структурними компонентами культури мовленнєвого спілкування психолога виступають: професійні комунікативні знання про засоби мовленнєвого спілкування; вміння формулювати професійні висловлювання за допомогою мовленнєвих засобів, що відповідають цілям професійної діяльності; комунікативно-мовленнєві навички спілкування, володіння якими забезпечує вміння формулювати професійні висловлювання.

3. Структурні компоненти культури мовленнєвого спілкування набувають свого розвитку залежно від зовнішніх впливів. Встановлена специфічна динаміка у темпах їх розвитку. З однієї сторони визначено тісний взаємозв'язок між культурою мовленнєвого спілкування та досвідом спілкування, а з іншої – недостатність комунікативної (мовленнєвої) підготовки як суттєвої професійно-важливої характеристики майбутнього психолога. Встановлено роль етапу професіоналізації у ВНЗ як провідного в активізації та фундації культури мовленнєвого спілкування у студентів-психологів.

4. Професійні комунікативні знання психолога забезпечують культуру його мовленнєвого спілкування на рівні фахової готовності до професійного мовлення (фіксуються за рівнем успішності), комунікативно-мовленнєві навички – на рівні особистісної готовності до реалізації мовлення у поведінковому плані – мовленнєвих діях. Комунікативно-мовленнєві навички виступають професійно значущими навичками спілкування особистості психолога і структурують культуру його мовленнєвого спілкування у мовленнєвих діях за допомогою мовленнєвих засобів (фіксується за граматичним, лексичним та стилістичним критеріями). Як комплексне системне утворення особистості фахівця культура мовленнєвого спілкування виражається у вмінні формулювати професійні висловлювання (фіксується за критеріями правильності, доцільності та зрозумілості). Висловлювання функціонує як одиниця професійного мовлення, що інтегрує професійні комунікативні знання та комунікативно-мовленнєві навички. Сформованість структурних компонентів культури мовленнєвого спілкування свідчить про сформованість культури мовленнєвого спілкування в цілому.

5. Розвиток культури мовленнєвого спілкування зумовлений такими професійно важливими особистісними детермінантами: самоактуалізація як спрямованість на професійне самовдосконалення; емпатійність як спрямованість на допомогу клієнту; вміння встановлювати міжособистісний контакт з клієнтом, що включає діалогічну спрямованість спілкування психолога.

6. Розвиток особистісних детермінант культури мовленнєвого спілкування прямо пропорційно позначається на формуванні та розвитку її структурних компонентів, з якими вони мають сильно виражений, значно виражений та помірний кореляційні зв'язки на кожному курсі

професійної підготовки майбутніх психологів у ВНЗ. Культура мовленнєвого спілкування майбутнього психолога становить особистісно детерміноване комплексне системне утворення, структурні компоненти якої розвиваються у процесі фахової підготовки.

7. Важливою психолого-педагогічною умовою формування культури мовленнєвого спілкування у майбутніх психологів є спеціальна організація у вищому навчальному закладі професійної комунікативно-мовленнєвої підготовки студентів-психологів, спрямованої на розвиток особистісних детермінант культури мовленнєвого спілкування, який зумовлює розвиток її структурних компонентів у подальшій професійній діяльності. Професійна комунікативно-мовленнєва підготовка студентів-психологів має здійснюватися із застосуванням активних методів навчання з метою набуття студентами здатності до професійної мовленнєвої взаємодії та оволодіння ними вмінням формулювати професійні висловлювання у вирішенні проблем, наближених до реальних умов професійної діяльності.

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечувалися послідовною реалізацією теоретичних положень у вирішенні завдань емпіричного дослідження; застосуванням системи методів та прийомів, адекватних об'єкту, предмету, меті та завданням дослідження; проведенням дослідно-експериментальної роботи з дотриманням вимог надійності та валідності, репрезентативністю вибірки і використанням методів математичної статистики для обробки отриманих даних.

Проведене дослідження не вичерпує усієї глибини поставленої проблеми. Перспективи подальшої науково-дослідної роботи вбачаємо у вивченні розвитку культури мовленнєвого спілкування психолога як комплексного системного утворення особистості фахівця, поглибленому вивченні динаміки та специфіки формування культури мовленнєвого спілкування у відповідності до диференціації етапів навчання, дослідженні ефективності роботи психологів з високим рівнем сформованості структурних компонентів культури мовленнєвого спілкування у навчально-виховних закладах.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Ханецька Т. І. Психологічні особливості мовленнєвого спілкування / Т. І. Ханецька // Психологія : зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. – Вип. 18. – С. 179–184.
2. Ханецька Т. І. Психологічні особливості культури мовленнєвого спілкування в діяльності практичного психолога / Т. І. Ханецька // Науковий часопис / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки : зб. наук. пр. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – Вип. 4 (28). – С. 131–136.
3. Ханецька Т. І. Психологічні проблеми формування культури мовленнєвого

спілкування в професійній діяльності майбутнього психолога / Т. І. Ханецька // Науковий часопис / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки : зб. наук. пр. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – Вип. 5 (29). – С. 82–86.

4. Шиловцева Г. Г. Духовність та культура спілкування майбутніх психологів у світлі християнсько зорієнтованого підходу / Г. Г. Шиловцева, Т. І. Ханецька // Науковий часопис / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки : зб. наук. пр. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – Вип. 17 (41). – Ч. 2. – С. 147–153.

5. Ханецька Т. І. Психологічний супровід формування культури мовленнєвого спілкування у майбутніх психологів / Т. І. Ханецька // Вісник післядипломної освіти : зб. наук. пр. / Ун-т менедж. освіти АПН України. – К. : Геопринт, 2008. – Вип. 9. – С. 346–352.

6. Ханецька Т. І. Культура спілкування та її роль в становленні духовності майбутнього психолога / Т. І. Ханецька // Актуальні проблеми психології : Психол. навч. Генетична психол. Медична психол. ; за ред. С. Д. Максименка, М. В. Папучі. – Київ-Ніжин : НДУ ; ДС “Міланік”, 2008. – Т. 10. – Вип. 6. – Ч. 2. – С. 285–289.

7. Ханецька Т. І. До проблеми формування умінь діалогічного спілкування “психолог – клієнт” / Т. І. Ханецька // Наукові записки : зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2000. – Ч. 2. – С. 167–171.

8. Ханецька Т. І. До проблеми формування ефективної взаємодії психолога і клієнта / Т. І. Ханецька // Вісник : зб. наук. ст. викл., доктор., аспір. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. – Вип. 4. – С. 70–74.

9. Ханецька Т. І. Проблеми співвідношення мови, мовлення і мислення у психології / Т. І. Ханецька // Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість : зб. мат. всеукр. наук.-прак. конф. / Європ. ун-т – К. : Вид-во Європейського університету, 2003. – Т. 4. – С. 381–384.

10. Ханецька Т. І. Особистісні детермінанти культури спілкування майбутніх психологів / Т. І. Ханецька // Тези доповідей учасників Міжнар. наук.-практ. конф. “Методологія та технології практичної психології в системі вищої школи” / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова МОН України, 2007. – С. 190–192.

11. Пов’якель Н. І. Основи психоконсультації та психокорекції : навч.- практ. комплекс [для студ. пед. фак.] / Н. І. Пов’якель, Т. І. Ханецька. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003. – 58 с.

12. Фахова психологічна практика: комплекс програм і метод. реком. / [Пов’якель Н. І., Бушуєва Т. В., Ханецька Т. І. та ін.] ; за ред. Н. І. Пов’якель. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – Вип. 1. – 60 с.

13. Ханецька Т. І. Психологія спілкування. / Т. І. Ханецька // Практична психологія :

комплекс типових навч. програм. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – Вип. 1. – С. 230–239.

14. Кваліфікаційні роботи з практичної психології : курсові роботи : навч.-метод. посібник / [Пов'якель Н. І., Бушуєва Т. В., Ханецька Т. І. та ін.] ; за ред. Н. І. Пов'якель. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – 160 с.

15. Ханецька Т. І. Психологія спілкування. / Т. І. Ханецька // Практична психологія : комплекс типових навч. програм. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – Вип. 3. – С. 121–129.

16. Фахова психологічна практика: комплекс програм і метод. реком. / [Пов'якель Н. І., Бушуєва Т. В., Ханецька Т. І. та ін.] ; за ред. Н. І. Пов'якель. – [2 вид.]. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – 65 с.

17. Фахова психологічна практика: комплекс програм і метод. реком. / [Пов'якель Н. І., Бушуєва Т. В., Ханецька Т. І. та ін.] ; за ред. Н. І. Пов'якель. – [3 вид.]. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. – 73 с.

18. Ханецька Т. І. Культура спілкування психолога / Т. І. Ханецька // Практична психологія : комплекс типових навч. програм. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. – Вип. 4. – С. 132–153.

19. Ханецька Т. І. Психологія професійної кар'єри / Т. І. Ханецька // Практична психологія : комплекс типових навч. програм. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. – Вип. 4 – С. 154–172.

АНОТАЦІЇ

Ханецька Т. І. Формування культури мовленнєвого спілкування у професійній діяльності майбутніх психологів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2009.

Дисертаційне дослідження присвячене теоретико-експериментальному вивченню культури мовленнєвого спілкування у майбутніх психологів. Уточнено поняття “культура мовленнєвого спілкування”, здійснено інтегроване вивчення культури мовленнєвого спілкування психологів у контексті її взаємозв'язку з професійно важливими особистісними детермінантами. Досліджено психологічну сутність та зміст культури мовленнєвого спілкування психолога як комплексного системного утворення особистості фахівця, що виступає складовою поведінкового компонента культури його спілкування і має місце на фазі реалізації ним мовленнєвих дій у зовнішньому плані за допомогою мовленнєвих засобів, адекватних цілям професійного спілкування. Виявлено психологічні особливості культури мовленнєвого спілкування студентів-психологів, визначено її структурні компоненти та встановлено особистісні детермінанти розвитку культури мовленнєвого

спілкування. Розроблено та апробовано комплексну програму формування культури мовленнєвого спілкування за умов застосування активних методів навчання, наближених до реальних умов професійної діяльності психолога.

Ключові слова: спілкування, культура спілкування, культура мовленнєвого спілкування, структурні компоненти культури мовленнєвого спілкування, особистісні детермінанти культури мовленнєвого спілкування, професійне висловлювання, формування культури мовленнєвого спілкування.

Ханецкая Т. И. Формирование культуры речевого общения в профессиональной деятельности будущих психологов. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2009.

Диссертация посвящена проблеме теоретико-экспериментального изучения культуры речевого общения как комплексного системного образования личности профессионала, которое выступает составляющей поведенческого компонента культуры его общения и имеет место на фазе реализации им речевых действий во внешнем плане с помощью речевых средств, адекватных целям профессионального общения. В результате анализа лингвистической и психологической литературы было установлено и структурировано научные подходы к изучению культуры речевого общения личности. Выделены структурные компоненты культуры речевого общения психологов и проведено интегральное изучение в контексте их взаиморазвития с профессионально важными личностными детерминантами.

В результате исследования выявлено, что культура речевого общения современного психолога является многогранным личностно-профессиональным образованием, которое обеспечивает способность к профессиональному самоусовершенствованию, оптимальной организации профессионального речевого взаимодействия с клиентами, выявляется в четком соответствии его действий семантическому опыту каждого клиента, в умении формулировать профессиональные высказывания, в способности безошибочно привлекать к общению каждого человека, который к нему обратился. Обоснована роль этапа профессионализации в ВУЗе как основного в процессе активизации и фундации культуры речевого общения у студентов-психологов.

Экспериментальное исследование культуры речевого общения показало, что она развивается в зависимости от внешних влияний. Определена неравномерность в темпах ее развития у студентов – будущих психологов. Культура речевого общения обеспечивает индивидуальный характер профессионального речевого взаимодействия психолога с клиентом и

является основой готовности будущего специалиста к профессиональной деятельности.

Профессиональные коммуникативные знания психолога обеспечивают культуру его речевого общения на уровне специальной готовности к профессиональной речи и постепенно развиваются у студентов на протяжении обучения в ВУЗе. Коммуникативно-речевые навыки проявляются как личностная готовность к реализации речи в поведенческом плане – речевых действиях – и в процессе профессиональной подготовки усвершенствуются, поскольку формируются и развиваются в опыте общения. Как комплексное системное образование специалиста культура речевого общения выражается в умении формулировать профессиональные высказывания, в которых интегрируются профессиональные коммуникативные знания и коммуникативно-речевые навыки. Установлено, что у студентов более представлены средний и низкий уровни сформированности умения формулировать профессиональные высказывания.

Развитие культуры речевого общения обусловлено личностными детерминантами (самоактуализация, эмпатийность, умение устанавливать межличностные отношения с клиентом, которое включает диалогическую направленность общения психолога).

Повышение уровней сформированности структурных компонентов культуры речевого общения и личностных детерминант возможно путем внедрения в процесс подготовки будущих психологов комплексной программы формирования культуры речевого общения, в которую включены спецкурс и проблемно-ролевые игры, которые отображают реальные условия психоконсультативной работы психолога. Целью лекционных и семинарских занятий спецкурса выступает формирование и закрепление теоретических знаний по проблемам культуры общения и культуры речевого общения в профессиональной деятельности психолога. Целью практических занятий выступает развитие личностных свойств, значимых для психолога, овладение практическими навыками речевого взаимодействия в процессе психоконсультирования, усовершенствование профессиональных умений, формирование умения формулировать профессиональные высказывания. Проблемно-ролевые игры, отображающие систему взаимодействия “психолог-клиент” являются основным методическим инструментом, с помощью которого происходит развитие умений строить консультативный диалог, умения формулировать профессиональные высказывания, происходит формирование качеств и умений, значимых для развития культуры речевого общения. Констатировано, что условием развития структурных компонентов культуры речевого общения психолога является развитие его профессионально важных личностных детерминант. Сформированность структурных компонентов культуры речевого общения свидетельствует о сформированности культуры речевого общения в целом. Внедрение комплексной программы формирования культуры речевого общения психолога обеспечивает повышение уровней сформированности личностных детерминант культуры речевого общения и, соответственно, ее структурных компонентов.

Ключевые слова: общение, культура общения, культура речевого общения, структурные компоненты культуры речевого общения, личностные детерминанты культуры речевого общения, профессиональное высказывание, формирование культуры речевого общения.

Khanetska, T. I. Forming of verbal communication culture in professional activity of future psychologists. – Manuscript.

Thesis for the Candidate degree in psychology, speciality 19.00.07 – Pedagogical and Developmental Psychology. – M. P. Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2009.

The dissertation embraces theoretical and experimental study of the verbal communication culture in students of psychology. The concept of verbal communication culture was described, and its integral review was made in the context of relationship between psychologists' verbal communication culture and their personal determinants that are crucial in terms of professional activities. Scrutinized was the psychological essence and meaning of verbal communication culture as a comprehensive systemic formation of the psychologist's personality, which is an element of his/her communication culture's behavioural component manifesting itself on the stage of verbal acts external implementation through verbal tools appropriate to the objectives of professional communication. Psychological characteristics of the verbal communication culture in students of psychology were elucidated, its structural components defined, and personal determinants specified that promote verbal communication culture development. Multipart program was developed and tested able to help in forming of verbal communication culture, provided that pro-active learning methods are used similar to real conditions of professional work of psychologists.

Key words: communication; communication culture; verbal communication culture; structural components of the verbal communication culture; personal determinants of the verbal communication culture; professional communication; forming of verbal communication culture.